

DÖNÜŞÜMSSEL TOPLUMSAL ETKİNLİK YAKLAŞIMIYLA DEVLET AKLI SİYASETİ ANALİZİ *

Öğr. Gör. Dr. Enes Berhudan Kökerer

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

ORCID: [0000-0002-1963-6514](#)

ROR ID: [ror.org/03n7yzv56](#)

• • •

Öz

Bu çalışma, devlet aklı siyasetini Roy Bhaskar'ın geliştirdiği dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı çerçevesinde incelemektedir. Devlet aklı siyaseti, devlet yönetiminde akılcı ve planlı bir idare anlayışını yansıtmaktadır. Devletin ve toplumun karşı karşıya kalabileceği siyasal sorunların, akılcı ve planlı kamu politikalarıyla yönetilmesi gerektiği, aksi takdirde yönetim kapasitesinde zayıflama, toplumsal istikrarda bozulma ve güvenlik alanında kırılganlık gibi olumsuz sonuçların ortaya çıkabileceği öne sürülebilir. Bu bağlamda devletin kurumsal gücünü sürdürebilmesi ve toplumsal düzenin istikrar içinde devam edebilmesi, rasyonel ve öngörülü bir yönetimselliği zorunlu kılmaktadır. Söz konusu yönetimselliğin işlerlik kazanabilmesi ise devlet aklı siyasetinin etkin bir biçimde işletilmesine bağlıdır. Çalışmada bu siyasal aklın sosyo-politik alanda işlevsel hâle gelebilmesinin dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı temelinde geliştirilen bir bakış açısıyla mümkün olabileceği savunulmaktadır. Bu bakış açısı doğrultusunda birey-toplum- devlet arasındaki ilişkisel dinamikler dikkate alınarak, devlet aklı siyasetinin nasıl inşa edilebileceği analiz edilmektedir. Temel iddia olarak, devlet aklının yalnızca merkezden dayatılan bir otorite formu değil aynı zamanda bireysel beklentilerden ve toplumsal bilinçten beslenen bir siyaset biçimi olduğu öne sürülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Devlet Teorisi, Devlet Aklı, Egemen Güç, Rasyonel Yönetimsellik, Dönüşümsel Toplumsal Etkinlik

Analysis of Reason of State Politics with a Transformational Social Activity Approach

Abstract

This study examines the politics of reason of state within the framework of the transformative social effectiveness approach developed by Roy Bhaskar. Reason of state politics reflects a rational and planned approach to state governance. It can be argued that political problems facing the state and society must be managed through rational and planned public policies; otherwise, negative consequences such as a weakening of administrative capacity, deterioration of social stability, and fragility in the security sphere may arise. In this context, the state's ability to maintain its institutional power and the stability of the social order necessitate a rational and foresighted governmentality. The effectiveness of this governmentality depends on the effective implementation of reason of state politics. This study emphasizes that the functionalization of this political reason in the socio-political sphere is possible through a perspective developed on the basis of the transformative social effectiveness approach. In line with this perspective, it demonstrates how reason of state politics can be constructed by considering the relational dynamics between the individual and society. The fundamental argument is that state reason is not merely a form of authority determined from above, but also a form of politics informed by individual expectations and social consciousness.

Keywords: Theory of the State, Reason of State, Sovereign Power, Rational Governability, Transformational Social Activity

* Makale gelişi tarihi / Received date: 22.06.2025

Makale kabul tarihi / Accepted date: 28.11.2025

Erken görünüm tarihi / Published online: 05.12.2025

Yazar email: berhudankokerer@gmail.com

Dönüşümsel Toplumsal Etkinlik Yaklaşımıyla Devlet Aklı Siyaseti Analizi

Giriş

Devlet aklı kavramının tarihsel kökeni devletlerin tarihi kadar eski olduğu düşünülür (Çetin, 2023; Orhan, 2018). Bu nedenle kavramın izini Antik Çağ'daki siyasal tartışmalara kadar götürmek mümkündür. Siyasal düşünce tarihinde modern dönem olarak kabul edilen zamana gelene kadar düşünürlerin çalışmalarında bu kavram açık bir şekilde yer almamıştır. Ancak düşünürlerin ortaya koydukları siyasal yaklaşımların devlet aklı anlayışını şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Antik dönemde devlet aklı siyasetini etkileyen düşünürlerin ortak noktası, siyasal gerçekçiliğe dayalı yaklaşımlar geliştirmiş olmalarıdır. Güç odaklı düşünce, akılcı yönetim arayışı, devletin güvenliğine verilen öncelik ve kamusal çıkarın korunması gibi konular Antik dönemden itibaren tartışılmış ve modern siyasal düşüncenin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Örneğin Thucydides, *Peloponez Savaşı* adlı eserinde ortaya koyduğu reelpolitik yaklaşımla devlet aklı siyasetinin kurucu figürlerinden biri sayılmıştır. Ona göre devletler, ahlaki ilkelerle değil, güç merkezli stratejilere dayanarak hareket eder. Meloslularla, Atinalılar arasındaki müzakerede “Güç, doğruluğu belirler; güçlüler yapabileceklerini yapar, zayıflar ise yapmak zorunda kaldıklarını yaparlar” (Thucydides, 2009, s. 89) diyalogu, güç merkezli anlayışı çarpıcı biçimde ortaya koymuştur. Bu bağlamda, devletin güvenliği söz konusu olduğunda belirleyici olan adalet değil, güç olduğu anlaşılmıştır. Thucydides'in bu yaklaşımından devlet aklı adına çıkarılabilecek temel düşünce, devletlerin güvenliği söz konusu olduğunda adalet ve hukuki normlardan ziyade siyasal gücün belirleyici olduğudur. Diğer taraftan Cicero da Antik Roma siyasal düşüncesinde devlet aklı siyasetinin entelektüel temellerini atan önemli bir düşünür olmuştur (Meinecke, 2021, s. 49). *Res Publica* ve *De Officiis* adlı eserlerinde ortaya koyduğu siyasal yaklaşımlar, devlet aklı düşüncesinin önemli referansları arasında yer almıştır (Cicero, 1991, 2019). Ona göre insan doğası gereği erdeme yönelir. Bu erdem, siyasal topluluğu koruma sorumluluğuyla birleşir. Devleti kurmak ya da korumak, en yüce insanî ve ilahi eylemlerden biridir. Kamusal yararı önceleyen siyasal kararlar, ahlaki ilkelerle uyum içindedir

ve bireyin ruhsal yüceliğini destekler. Cicero'nun bu siyaset anlayışı, devlet aklı öğretisini kolektivist bir ahlak zeminiyle bütünleştirmiştir. Dolayısıyla Antik dönem düşünürlerinin yaklaşımları modern dönemde kurumsallaşacak devlet aklı siyasetine referans olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar devlet aklı kavramı modern kurumsal devlet yapısıyla birlikte belirgin hale gelmiş olsa da, siyasal anlayışının izlerini Antik dönem tartışmalarında da görebiliriz.

Devlet aklı siyasetinin kavramsal çerçevesinin ilk olarak Rönesans İtalya'sında şekillendiği konusunda genel bir kabul vardır. Modern siyasal düşüncenin başlangıç noktalarından biri olarak görülen Machiavelli'nin fikirleri, devlet aklı öğretisinin kuramsal temellerini atan önemli katkılardan biri olarak değerlendirilir. Bu bağlamda Carl Friedrich, Alissa Ardito ve Friedrich Meinecke gibi isimler, Machiavelli'yi devlet aklı öğretisi açısından önemli bir figür olarak görmüştür. Carl Friedrich'e göre Machiavelli'nin düşüncesinde devletin varlığı, toplumsal düzen sağlama işlevinden dolayı en yüce değer olarak kabul edilmiştir (Friedrich, 1957, s. 23). Bu nedenle devletin kurulması ve sürdürülmesi için kullanılan araçların meşrulaştırılmasına gerek olmamıştır. Devlet yönetimi tıpkı bir sanatçının sanatını icra etmesi gibi, kendi normlarını ve sınırlarını başarı ölçüsüne göre belirler. Machiavelli'nin kazandırdığı bu bakış açısı, devlet aklı öğretisinin temel iddialarından biri olan devletin bekasını sağlamak için gerekli olan her yöntemin meşru sayılabileceği düşüncesiyle örtüşmektedir (Friedrich, 1957, s. 26). Alissa Ardito ise Machiavelli'yi, devlet aklı ile kamusal yararı birleştiren bir düşünür olarak değerlendirmiştir (Ardito, 2021, ss. 144-145). Ona göre Machiavelli'nin devlet aklıyla hareket etme anlayışı, kamusal yararı önceleyen bir yönetim sanatıdır. Bu da Machiavelli'yi, devlet aklı öğretisi içinde önemli bir konuma yerleştirmiştir. Friedrich Meinecke ise Machiavelli'yi modern siyasal düşünce içinde devlet aklı öğretisini başlatan ilk düşünür olarak görmüştür (Meinecke, 1962, s. 29). Machiavelli'nin eserlerinde devlet aklı kavramı geçmese de, temel mesele olarak devletin güvenliği ve istikrarını ele alması, onu devlet aklı öğretisinin kurucu figürlerinden biri haline getirmiştir. Bu nedenle Meinecke'ye göre Machiavelli'nin tüm siyasal düşüncesi, esasen devlet aklı öğretisini düşünmekten ibaret olmuştur. Machiavelli'nin eserleri bütüncül olarak incelendiğinde devlet aklı öğretisi ile doğrudan ilişkilendirileceğini görebileceğimizi belirtmiştir. *Söylevler* adlı eserinde devletin bekasının en yüksek amaç olarak belirlenmesi ve egemenliğin korunması için siyasal kararların tereddütsüz uygulanması gerektiğini vurgulaması (Machiavelli, 2017, s. 501) Machiavelli'yi devlet aklı düşüncesinin önemli bir temsilcisi haline getirmiştir.

Devlet aklı üzerine düşünceleriyle ön plana çıkan bir diğer isim Giovanni Botero olmuştur. Rönesansın son dönemlerinde yaşamış İtalyan düşünür, dini yönü baskın bir isim olmuştur. Genç yaşta aldığı dini eğitim hem dünya görüşünü

hem de siyasi yazılarını derinden etkilemiştir (Mosca, 2019, s. 120). Bu nedenle, katolik bir Hristiyan olarak devlet aklı öğretisini kurgulamaya çalıştığı için Machiavelli ile düşünsel bir karşıtlık geliştirmiştir (Botero, 2017). Machiavelli'nin pragmatist ve seküler siyaset anlayışı, Botero'nun bakış açısıyla uyumlanmamıştır (Kattenberg, 2023, s. 40). Botero, Machiavelli'nin Hristiyan kaynakları ve ahlaki normları araçsallaştıran yaklaşımının, Katolik inanca dayalı teo-politik anlayışları erozyona uğrattığını savunmuştur. Haliyle Machiavelli'nin perspektifinden doğan devlet aklı öğretisi de Botero tarafından eleştirilmiştir. Bu nedenle devlet aklının ahlaki ve dini normlarla bağdaşması gerektiğini savunmuştur.

Rönesans İtalya'sında şekillenen devlet aklı siyaseti, zamanla modern devlet kurumlarının temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Kavramın tarihsel çerçevesi, devletin varlığını sürdürme güdüsünün, akılcı ve stratejik karar alma biçimleriyle nasıl bütünleştiğini ortaya koymuştur. Bu perspektif ilerleyen zaman içinde devlet aklının yalnızca tarihsel bir olgu olarak değil, aynı zamanda kuramsal bir çerçeve olarak da değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Bu değerlendirmeler içinde yapılan literatürdeki tartışmalar kavramın çağdaş siyaset kuramları içerisinde farklı yaklaşımlarla yorumlanmasına da vesile olmuştur.

Devlet aklı, egemen devletin rasyonel yönetselliğini şekillendiren düşünsel bir çerçeve olarak değerlendirilebilir. Tarihsel süreçte devletlerin karar alma mekanizmalarında belirli bir rasyonaliteye dayalı stratejiler geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Bu stratejilerin, devletin sürekliliğini sağlama, toplumsal düzeni koruma ve ulusal çıkarları gözetme gibi amaçlara yöneldiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda, devlet aklının, rasyonel düşünceyi esas alarak, siyasal akıl yürütmeyi meşrulaştıran bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca, kriz anlarında ortaya çıkan belirsizlikleri yönetme ve devletin kurumsal bütünlüğünü koruma kapasitesini de içerdiğini belirtmek gerekir (Orhan, 2018).

Devlet aklına ilişkin eleştirel perspektifler, kavramın ortaya koyacağı siyasal pratiğin otoriter yönelimleri teşvik edebileceğini, hukuk dışı uygulamaları meşrulaştırma potansiyeli taşıdığını ve demokratik siyasal işleyişi zayıflatabileceğini ileri sürmektedir. Bu çalışmada, literatürdeki eleştirel yaklaşımlardan farklı olarak, devlet aklı siyasetini siyasal realist düşünce geleneğinin bir uzantısı olarak ele alınmakta ve bu doğrultuda devlet aklı siyasetinin temel amacının, yönetsel kapasitenin rasyonel bir zeminde güçlendirilmesi olduğu savunulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, söz konusu eleştirel düşüncelere karşı devlet aklı siyaseti, kamusal yararı önceleyen ve rasyonel yönetim becerilerini geliştirmeyi hedefleyen bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, devlet aklı siyasetinin nasıl inşa edilebileceği dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı temelinde kuramsal bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır.

Devlet aklı siyaseti, devlet yönetiminde yalnızca yukarıdan aşağıya inşa edilen bir yapı değil, aynı zamanda toplumsal öznelerle sürekli etkileşim hâlinde şekillenen dinamik bir süreç olduğu öne sürülebilir. Tam olarak bu husus çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Roy Bhaskar'ın dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı, devlet aklını durağan ve tek yönlü bir siyasal anlayış olarak değil, toplumsal etkileşim içinde evrilen bir oluşum olarak kavramamıza imkân tanıyabilecek perspektifi ortaya koyabilir. Devletin rasyonel karar alma süreçlerinin, toplumsal öznelerin katkılarıyla yeniden şekillenebileceği dikkate alınmalıdır. Bhaskar'ın dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı, toplumsal yapılar ile bireyler arasındaki karşılıklı etkileşimi temel alan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşıma göre, toplumsal süreçler yalnızca bireyleri biçimlendirmekle kalmaz, bireyler de bu süreçleri aktif olarak dönüştürme kapasitesine sahiptir. Bu yaklaşım, devlet aklı siyaseti adına devletin belirlediği politikaların toplumsal özneler tarafından nasıl yeniden üretildiğini ve dönüştürüldüğünü anlamaya katkı sağlayabilir.

Devlet aklı düşüncesinin, devletin merkezi otoritesini korumak adına bireysel katılımcılığı ortadan kaldıran bir içeriğe sahip olduğunu belirtilir. Ancak dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımıyla kurgulanan devlet aklı siyaseti, toplumsal öznelerle kurulan sürekli etkileşim sayesinde yeniden üretilmeye ve dönüşmeye açık bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı, devlet aklının durağan ve merkezîyetçi bir yapıdan ziyade, toplumsal dinamiklerle uyumlu ve değişime açık bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu devlet aklı siyaseti modelinin, devlet-toplum ilişkisini daha katılımcı ve esnek bir şekilde değerlendirmeye olanak sağladığı söylenebilir.

Devlet aklı tartışmasında öncelikle kavramsal düzey ile pratik yansımayı birbirinden ayırmak gerekir. Kavram olarak devlet aklı, belirli bir siyasal pratiğin sahip olması gereken normatif çerçeveyi ifade eder. Olumlu yada olumsuz anlamda bu kavram tartışmaya açıktır. Buna karşılık devlet aklı siyaseti ise söz konusu kavramın somutlaştırılarak işlevsel hale gelmesi ve ampirik düzeyde siyasal sonuçlar doğurması anlamına gelir. Bu çalışmada devlet aklı meselesi, kamu yararı adına rasyonel siyaset anlayışı temelinde kavramsallaştırılmakta ve bu ön kabul üzerinden, ilgili kavramın pratikte nasıl bir siyaset modeline dönüşmesi gerektiği tartışılmaktadır. Bu yönüyle çalışma literatürdeki devlet aklı tartışmalarından ayrıran özgün bir perspektif geliştirilmeye çalışılmaktadır. Devlet aklı siyasetine yönelik, dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımını merkeze alarak farklı bir bakış açısı sunulmaktadır.

Devlet aklı, politik düşünce tarihinde soyut bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu soyutluğun ötesinde, devlet aklının pratik düzlemde hangi biçimlerde somutlaştığı ve toplumsal alanda nasıl tezahür ettiği sorusu önem taşımaktadır. Bu nedenle, devlet aklı siyasetinin sosyal ilişkisel bağlamında

ele alınması gerekmektedir. Buradaki ilişkisellik, birey ile toplum arasındaki dinamikler kadar devletin kurumsal yapısıyla kurulan etkileşimler üzerinden de şekillenmektedir. Devlet akli, sosyal bir fenomen olarak tanımlanabilir. Ancak bu fenomen, bireysel etkinliğin dışında ve ona kapalı bir yapı olarak görülememesi gerekir. Aksine, sosyal bir fenomen olarak devlet akli bireysel eylemler aracılığıyla yeniden üretilebilir ve dönüştürülebilir. Bu bağlamda devlet aklını bireysel etkiden bağımsız, kapalı bir olgu olarak değerlendirmek indirgemeci bir yaklaşım doğurur. Böyle bir bakış açısı, kavramın dinamik niteliğini göz ardı ettiği gibi, onun demokratik ve sivil siyasetle olan ilişkisini de yanlış yorumlamaya yol açar. Diğer bir ifadeyle, devlet aklını yeniden üretime kapalı ve bireysel etkinlikten bağımsız bir sosyal fenomen olarak kabul etmek, kavram içindeki bireysel etkinliği görmezden gelerek otoriter eğilimli siyasal pratiklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Devlet, kolektif birliğin kurumsal ifadesi olarak kabul ediliyorsa devlet akli da kolektif düşüncenin bir ürünü şeklinde değerlendirilebilir. Bu durumda, bireysel etkinliğin kavram üzerinde etkili olamayacağı varsayılır. Ancak bu yaklaşım, hem devletin kurumsallaşma süreçlerinde bireysel katkıyı göz ardı etmekte hem de devlet akli siyasetine yönelik analizlerde bireysel etkinliği dışlayan bir anlayış üretmektedir. Oysa bireysel etkinliğin dönüştürücü gücü, yalnızca devletin kurumsal yapısını değil, aynı zamanda devlet akli siyasetini de farklı koşullar altında yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Ancak devlet akli siyasetinde tam olarak bireysel etkinliğin merkezi noktada olduğunu söylemek de yanıltıcı olacaktır. Bu bağlamda devlet akli siyaseti, ne yapısal determinizmle ne de bireysel etkinliği mutlaklaştıran iradeci yaklaşımla tam olarak kavranabilir. Dolayısıyla devlet akli siyasetine yönelik çözümlemelerde, bireysel ve toplumsal boyutların karşılıklı ilişkisini merkeze alan bir analitik çerçeve geliştirilmelidir. Bu noktada Roy Bhaskar'ın 'dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı' açıklayıcı bir referans sağlamaktadır. Bhaskar, bireyler ile toplumsal yapıların birbirlerini dönüştürme potansiyeline sahip dinamik unsurlar olduğunu öne sürmüştür. Bu perspektiften hareketle devlet akli, ne yalnızca bireysel iradenin bir ürünü ne de salt toplumsal yapının pasif bir yansımasıdır. Aksine, bireysel eylemler ile toplumsal yapıların etkileşiminden doğan bir siyaset modeli olabilir. Böyle bir ilişkisellik, hem bireysel etkinlikleri hem de toplumsal yapıların kurumsal dinamiklerini dikkate alarak devlet akli siyasetinin daha bütüncül bir biçimde anlaşılmasına imkân tanımaktadır.

1. Modern Siyasal Teoride Devlet Aklı: Çözümleyici ve Eleştiriler Yaklaşımlar

Devlet aklına ilişkin literatürdeki tartışmalar, iki farklı yaklaşım çevresinde inceleyebiliriz. Bu yaklaşımlar, çözümleyici ve eleştirel olmak üzere iki ana çerçevede ele alınabilir. Çözümleyici yaklaşım, kavrama analitik yaklaşmakla birlikte kimi noktalarda eleştirel bir mesafe de koyarak devlet aklını özgün bir düzenleyici mekanizma, toplumsal istikrarın ve sürekliliğin teminatı, hatta modern anlamda yeni iktidar rejimlerinin kurucu unsuru olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık eleştirel yaklaşımlar, devlet aklının otoriterleşmeye zemin hazırladığına, bürokratik tahakkümü güçlendirdiğine, hukukun üstünlüğünü yok ettiğine ve halk iradesinin siyasal süreçlerden dışlanmasına kapı araladığına vurgu yapmaktadır.

Çözümleyici yaklaşım ortak noktası, devlet aklı kavramının modern devletin kuramsal yapısıyla ortaya çıktığını vurgulamasıdır. Gianfranco Poggi'ye göre, devlet aklı kavramı, modern devletin egemenlik iddiasıyla doğrudan bağlantılıdır. Feodal düzenden mutlakiyetçi devlete geçiş sürecinde devlet aklı kavramı, devletin kendini mutlak bir egemen güç olarak kabul ettirmesinde büyük rol oynamıştır. Devlet aklı, egemenliğin nihai amacı olarak ortaya çıkmış ve egemen gücün doğası gereği kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir. Pierre Bourdieu, devlet aklına ilişkin analizlerinde Poggi ile benzer bir perspektifi paylaşmıştır. Bourdieu, feodal hanedan devletinden modern bürokratik devlete geçiş sürecini, siyasal iktidarın sembolik ve kurumsal dönüşümü bağlamında ele alarak devlet aklı kavramını bu çerçevede tartışmaya açmıştır (Bourdieu, 2004, ss. 16-17). Hanedan tipi siyasal örgütlenmede, egemenlik doğrudan hükümdarın kişiliğinde ve özel hanesiyle özdeşleşmişken modern döneme geçişle birlikte bu kişiselleştirilmiş siyasal alan, kamusal bir içerik kazanarak kurumsallaşmış ve bürokratik aygıtın denetimi altına girmiştir. Bu dönüşümle birlikte, hükümdarın patrimonial yönetim tarzı yerini rasyonel-bürokratik işleyişe bırakmış devlet artık bir hanenin değil, kamusal çıkarın temsili olan tüzel bir varlık olarak kavranmaya başlanmıştır. Hükümdarın, patrimonial sorumlulukla yürüttüğü ve kendi hanesinin devamlılığı üzerinden şekillenen yönetim anlayışı, yerini nesnel, akılcı ve kurumsal ilkelere dayanan bir idare biçimine bırakmıştır. Böylece, siyasal iktidarın sembolik temsili de değişmiş; devletin meşruiyeti hükümdarın şahsından çok, kurumsal aklın ve rasyonel düzenin temsilcisi olan bürokratik yapı üzerinden tesis edilmiştir. Bu bağlamda, devlet aklı kavramı, modern devletin inşasında merkezi bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Bourdieu, devletin haneye dayalı feodal yapısından rasyonel-bürokratik forma evrilmesini, devlet aklına dayalı siyasal pratiklerin yön verdiği bir dönüşüm olarak yorumlamıştır. Bu dönüşüm, modern devletin kurumsallaşması, sürekliliğinin sağlanması ve yönetsel kapasitesinin artırılması

adına devlet aklının tesisini zorunlu kıldığını düşünmüştür (Bourdieu, 2015, s. 234). Çünkü devlet aklı, egemenliğin korunmasını önceleyen politik değerlerle birlikte, kamusal alanı düzenleyen hukuki normların temelini atmış, feodal yapıdaki hane aklından farklı bir siyasal düşünme tarzı ve yönetim rasyonalitesi sunmuştur.

Devlet aklı kavramıyla beraber egemen güç her zaman iktidarın mutlak noktası olmaya çalışmıştır. Bu nedenle, ahlaki kaygılar ikincil plana atılabilmiş veya egemenliğin devamlılığını sağlamada bir araç olarak kullanılabilir olmuştur (Poggi, 2016). Ancak Martin Loughlin'e göre kavram ilk ortaya çıktığında sanıldığı gibi aksine tamamen gayri ahlaki bir yapıya sahip olmamıştır. Devlet yönetiminin kendisine içkin etik önermeleri öne sürmüştür. Bu etik anlayış bireysel ahlaktan farklı olup kamusal çıkarı önclemiştir. Martin Loughlin'in yorumuna göre evrensel bir devlet aklı düşüncesi yoktur. Belirli bir tarihsel bağlam içinde ortaya çıkmış ve siyasal amaca göre anlam kazanmıştır (Loughlin, 2017, s. 142). Ortaya çıktığı dönemde ise amacı hükümdarın ve devletin kudretini pekiştirmek, toplumsal düzeni sağlamak olmuştur. Ancak anayasacılık hareketlerinin yükselişiyle devlet aklı düşüncesinin yapısı değişmiştir. Modern devletle birlikte artık meşruiyetin kaynağı yalnızca hükümdarın iradesi değil, aynı zamanda anayasal otoritenin kurumsallaşması olmuştur. Böylece, devlet aklı kavramı anayasal meşruiyet fikri altında yeniden yorumlanmıştır. Loughlin'e göre, modern devlet kendini anayasal devlet olarak sunarken, devlet aklı söylemi anayasal düzenin içinde erimiştir.

Devlet aklı meselesine kamu hukuku ve anayasacılık bağlamında bakan bir diğer isim Carl J. Friedrich olmuştur (Friedrich, 1957). Friedrich, devlet aklı kavramını anayasal devlet perspektifinden ele alarak güvenlik meselesiyle ilişkilendirmiştir. Friedrich için devlet aklı öğretisi, devletin ve toplumun bekasını güvence altına alma motivasyonu taşır. Devlet aklı düşüncesinin ahlaki yönünden çok kurumsal siyaset perspektifine odaklanan Friedrich, devlet aklının eleştirilebilir yönlerinin olduğunu düşünse de kavramın siyasal hayatın temel unsurlarından biri olarak görmüştür. Ayrıca devlet aklı siyasetinin sürdürülebilir olması için siyasal kurumsallaşmanın zorunlu olduğunu da vurgulamıştır. Lider eksenli siyasal eylemlerin rasyonellikten uzaklaşıp, toplumsal güvenliği tehdit edebileceğini düşünmüştür. Bu nedenle Friedrich anayasal devlet aklı öğretisini öne çıkararak, devletin ve toplumun bekasını önceleyen siyasal eylemleri kurumsal ve yasal bir çerçeveye oturtmaya çalışmıştır. Anayasal devlet aklı düşüncesi kapsamında: devletin ve toplumun düzenini bozmaya yönelik eylemler kanun dışı ilan edilerek müdahale edilmesini zorunlu görmüştür. Bu bağlamda o devlet aklı siyaseti bağlamında anayasal düzenin de korunacağına inanmıştır.

Tam da bu anayasal düzen savunuculuğuna dayanarak Poggi'ye göre devlet, devlet aklı kavramına atıfla egemenlik iddiasına yönelik tehditleri

bertaraf etmek için müdahalede bulunabilir ancak yurttaşların kişisel ahlaki yaşamlarına veya bireyler arasındaki hukuki ilişkilere genellikle karışmaz. Çünkü bu alanlar, doğrudan egemenliğe bir tehdit oluşturmaz. Ancak kamu hukuku ve devletin egemenlik sahasını ilgilendiren konular söz konusu olduğunda, egemen güç devlet akli düşüncesine dayanarak hukukun dışına çıkmayı kendine hak görebilir. Bu da Poggi'nin devlet akli kavramını, olağanüstü hal yetkileriyle ilişkilendirmesine yol açmıştır. Devlet akli, kamu hukukunu askıya alma ve olağanüstü yetkilerle hareket etme hakkını egemen güce tanımıştır. Bu bağlamda Poggi, devlet akli düşüncesini modern egemenlik anlayışının bir uzantısı olarak görmüştür (Poggi, 2016, ss. 61-62). Thomas Poole da, devlet aklının bu yönü —olağanüstü yetkilerle hareket etme— konusunda Poggi ile aynı minvalde düşünmektedir. (Poole, 2013, 2015a, 2015b, 2016). Poole devlet akli ile kamu hukuku ilişkisini inceleyerek, bu kavramın anayasacılık bağlamında nasıl şekillendiğini ele almıştır. Poole'e göre devlet akli düşüncesinin kökeni, Antik Roma düşünürü Cicero'nun "Salus populi suprema lex esto" yani halkın selameti en yüksek yasadır sözünde bulunur (Poole, 2015a). Bu ifadeye göre, cumhuriyetin bekasına yönelik bir tehdit algılandığında yönetenler, tehdidi ortadan kaldırmak için olağan hukuki düzeni aşabilecek yetkilere sahip olmalıdır. Ancak bu yetkinin kullanımı, mevcut hukuk düzeninin yıkılmasına imkan tanıyacak olağanüstü hukuki çerçeveler gerektirir. Thomas Poole'e göre devlet akli düşüncesi, ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar hep bu tür bir gerekliliğin ürünü olmuştur. Bu bağlamda Poole için olağanüstü zamanlarda alınan siyasi kararların anayasal meşruiyetini sağlamak devlet akli öğretisinin temel işlevlerinden biri olmuştur. Çünkü devlet akli, kamu güvenliğini sağlamak adına yasal nedenlerle yasaların dışına çıkabilmeyi mümkün kılar. Bu durum, ilk bakışta devlet aklının suistimale açık bir siyasal araç olabileceği düşüncesini doğursa da, Poole'e göre devlet akli kavramsal olarak tehlikeli bir unsur barındırmaz (Poole, 2015a). Çünkü bu düşünce olağanüstü durumlarda anayasal referanslarla meşruiyet kazanmaya çalışır. Dolayısıyla Poole açısından devlet akli meselesinde temel tartışma, kavramın meşruiyetini sorgulamaktan ziyade, onun sağlayabileceği avantajlar ve yaratabileceği riskler üzerine yoğunlaşmalıdır.

Devlet akli kavramının barındıracağı politik risklerin ötesinde, bir yönetim pratiği olarak ele alarak çözümleyici yaklaşım içinde özgün bir perspektif geliştiren Michel Foucault'nun analizleri, devlet akli düşüncesinin özünü anlamak açısından önemli katkılar sunmuştur. Foucault bir devlet akli teorisini değildi. Kavrama eleştirel yaklaşmış ancak ortaya koyduğu perspektif devlet akli adına ufuk açıcı olmuştur. Foucault'ya göre devlet akli, siyasal iktidarın hukuk dışı politikalarını meşrulaştıran bir araç olarak değil, bir yönetim sanatı olarak anlaşılmalıydı. Bu yönetme sanatı, keyfilik ya da şiddetle değil, belirli kurallara dayanan yeni bir yönetim tekniğiyle ilişkiliydi. Devlet akli, gelenek veya

adetlerden değil, bilgiye dayalı bir yönetim pratiğinden beslenmişti (Foucault, 2014, s. 56). Dolayısıyla Foucault'ya göre devlet aklı kavramının özü, modern siyasal düşüncede yeni bir yönetimsellik stratejisi olarak şekillenmişti. Bu nedenle, kavramın tarihsel kökenlerini anlamak, onun günümüzde nasıl bir yönetim rasyonalitesi sunduğunu kavramak açısından kritik bir öneme sahipti.

Michel Foucault, devlet aklı kavramını Collège de France'daki derslerinde ele almış ve onu yönetimsellik anlayışının tarihsel dönüşümü çerçevesinde çözümlemiştir (Foucault, 2019, s. 215). O, siyasal iktidarın meşruiyetini nasıl kazandığını anlamaya çalışırken, arkaik toplum yapısına özgü bir iktidar biçimi olarak pastoral iktidar kavramını ortaya koymuştur. Pastoral iktidar, bir çobanın sürüsünü yönetmesine benzer şekilde, yöneticinin kitlesinin selametini sağlama amacı taşıdığı bir iktidar modeli olmuştur. Pastoral iktidar, toprak üzerindeki egemenlikten ziyade, doğrudan insanlar üzerinde kurulan bir hâkimiyete dayanmıştır. Ancak modern siyasal düşüncenin gelişimiyle beraber pastoral iktidar tipi yerini yeni bir iktidar rejimine bırakmıştır. Çünkü pastoral iktidarın yönettiği insanlar, hakları olan bireyler haline gelmiştir (Foucault, 2016, s. 56). Bu durum ise modern kurumsal devletleri ortaya çıkarmaya başlamıştır. Foucault'nun analizine göre modern devlet, pastoral iktidarın birey üzerinde kurduğu tahakkümün yerini alarak yeni bir yönetimsellik biçimi geliştirmiştir. Devlet aklı bu yeni yönetimsellik anlayışı içinde şekillenmiş ve modern iktidarın işleyişini belirleyen temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Dolayısıyla Foucault, modern çağın başlangıcında devlet aklı öğretisinin yeni bir yönetimsellik biçimi yarattığını vurgulamış ve bu yeni yönetimsellik anlayışının, aynı zamanda yeni bir iktidar rejiminin doğuşuyla örtüştüğünü belirtmiştir. Foucault'nun devlet aklını bir yönetim sanatı olarak tanımlaması, kavramın yalnızca bir meşrulaştırma aracı olmadığını, aynı zamanda belirli kurallara dayanan bir rasyonalite içerdiğini ortaya koymuştur.

Bu yaklaşım Alman tarihçi Friedrich Meinecke'nin devlet aklı düşüncesinde görülür. Friedrich Meinecke için devlet aklı bir milletin yaşam biçimi ve devletin hareket yasasıdır. Ona göre devlet aklı, devleti güçlü ve zinde tutmanın yol haritasını çizer (Meinecke, 2021, s. 27). Ancak bu yol haritası tarihsel koşullara ve devletlerin kendine has yapılarına göre değişkenlik gösterir. Bu nedenle Meinecke, her devlet için tek ve evrensel bir devlet aklından söz edilemeyeceğini belirtir. Meinecke'nin devlet aklı anlayışı, devlete ideal yönetim bilgisini sunan ve yöneticinin bu bilgiden sapmaması gereken bir ilke olarak şekillenir. Ona göre her devlet için münferit bir ideal devlet aklı vardır. Devleti yönetenin ilk amacı, bu aklı kavramak ve ona uygun hareket etmektir. Devlet ve toplum ancak devlet aklının ortaya koyduğu siyasete uyduğunda özgür ve bağımsız yaşayabilir. Meinecke'ye göre devlet aklı, yalnızca iktidarın amaçlarını gerçekleştirmek için her türlü aracı meşru gören düşünceden ayrılır. Devletin

yetkinlik kazanması için yöneticinin, devlet aklının buyurduğu akılcı yoldan ayrılmaması gerekir.

Devlet aklı kavramına yönelik eleştirel yaklaşımlar ise çoğunlukla tematik sorunlar etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda en yoğun tartışma, kavramın demokratik değerlerle olan ilişkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Eleştirel perspektif, devlet aklına dayalı siyasal pratiklerin demokratik toplumun temel değerlerini zedeleme ve bu değerleri ihlal etme potansiyeline sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşün önemli temsilcilerinden olan Yves Charles Zarka'ya göre devlet aklı, iktidar uygulamalarının karanlık ve gizli yanını temsil eder (Zarka, 2017, s. 201). Siyasal gerekliliği mazeret göstererek hukuk düzenini çiğneme düşüncesine sahip olan devlet aklı, siyasal iktidarı otoriter veya totaliter bir yönetim biçimine dönüştürebilir. Çünkü devlet aklının temel içeriğini, hukuka aykırı hareket eden siyasal iktidarın eylemleri oluşturur. Bu bağlamda Zarka'nın bakış açısına göre devlet aklı siyaseti dört temel esasa dayanır (Zarka, 2012, s. 101); bunlardan ilki politik ihtiyaçlar gereğince hukuka aykırılıktır. Devlet aklı, olağanüstü politik durumları gerekçe göstererek, iktidarın ortak hukuka bağlı kalmaksızın hareket etmesini meşrulaştırır. İkincisi akılcılık varsayımıyla alakalıdır. Devlet aklı, bireylerin sahip olduğu aklı aşan, onların idrak ufkunun ötesinde bir mahiyete sahip olduğu varsayılan bir düşünceyi ifade eder. Devlet aklından bahsetmek, sıradan bireylerin kavrayamayacağı meselelerden söz etmek anlamına gelir. Üçüncüsü devlet sırlarıyla (arcana imperii) ilişkilendirilir. Devlet aklının niteliği bireysel aklı aştığı için sıradan insanlar tarafından anlaşılamayacağı düşünülür. Bu nedenle devlet aklı çerçevesinde kalan şeyler, 'devlet sırrı' olarak kabul edilir. Dördüncüsü ise siyasal şiddetle ilişkilidir. Devlet aklı, hukukun dışına çıkabilme yetkisini kendinde gördüğü için, politik şiddetin önünü açar. Hukuki formu askıya alma yetkisiyle birlikte devlet aklı, siyasal şiddet imkanına sahip olur. Dolayısıyla Zarka'ya göre modern demokratik hukuk devletlerde, devlet aklı gibi bir kavramın varlığı söz konusu olmaması gerekir.

Remo Bodei de devlet aklının demokratik bir siyasal sistemde de savunulamayacağını düşünür (Bodei, 2011). Çünkü devlet merkezli bir siyasal düşüncenin demokratik toplum değerleriyle örtüşmeyeceğini savunur. Bodei'ye göre, devlet aklı öğretisinin temel amacı, hükümdarın yönetim kabiliyetini geliştirmek ve devletin güvenliğini sağlamaktır. Ancak bu amaç gerçekleştirilirken demokratik değerlere ve bireysel haklara önem verilmez. Devlet aklı öğretisi, politik eylemleri kendinden menkul ve hesap verilebilirlikten uzak olarak şekillendirir. Devlet aklı düşüncesinin siyasal işlerde gizliliği esas aldığını ve hesap verilebilirliği dışladığını belirten Bodei için siyasal kararlarda istişare yolunun kapalı olduğu bir politik örgütlenme biçimi, devlet aklı siyasetinin bir sonucudur. Aynı minvalde Wojciech Sadurski de devlet

aklı kavramının anti demokratik karakterinden rahatsızdır. O devlet aklı kavramının anti-demokratik imalar içerebileceğini ve demokratik değerleri çiğneyebilme potansiyeli taşıdığını belirtmiştir (Sadurski, 2014, s. 43).

Devlet aklının anti-demokratik karakteri, sivil siyaset alanını daraltmasından kaynaklandığı düşünülür. Maurizio Viroli'ye göre devlet aklı modern siyasal düşünce tarihinde ortaya çıktığı anda sivil siyasal düşünce üzerine kurulan tüm politik paradigmayı erozyona uğratmıştır (Viroli, 1992a). Ona göre, devlet aklı öğretisinin ortaya çıkışı aynı zamanda siyasetin anlamında da köklü bir dönüşüm yaratmıştır (Viroli, 1998). Antik dönemde siyaset, iyi yönetim sanatı olarak görülüp, adalet ilkesine dayalı bir toplumsal düzenin kurulmasını sağlayan bir alan olarak kabul edilmiştir. Bir diğer ifadeyle siyaset, insan yaşamını en iyi forma ulaştırma amacı üzerinden tanımlanmıştır. Antik dönemde şehirde yaşayan bireylerden, yurttaş olarak siyasetin merkezinde yer alması, siyasi süreçlere aktif katılım göstermesi beklenmiştir. Ancak Viroli'ye göre devlet aklı öğretisiyle birlikte siyasetin antik dönemden miras alınan bu tanımlamasından değişmiştir. Siyaset artık yurttaş topluluğunun refahını sağlamaktan çok, devletin bekasını koruma ve çıkarlarını maksimize etme aracına dönüşmüştür. Bu dönüşüm sadece araçsal bir farklılık yaratmamış, aynı zamanda siyasetin amaçlarını da değiştirmiştir. Önceden siyaset, yurttaşın hayatını iyileştirme ve sağlıklı bir toplumsal yapı oluşturma amacı taşıırken, devlet aklı öğretisinden sonra temel amaç, herhangi bir normatif değere bağlı kalmaksızın devletin bekasını korumak olmuştur (Viroli, 1992b).

Devlet aklı üzerine eleştirel literatürde öne çıkan bir diğer tartışma alanı ise kavramın hukuki meşrulukla olan ilişkisi çerçevesinde şekillenmiştir. Mithat Sancar'a göre de devlet aklı düşüncesi hukuki normları çiğnemeye hevesli siyasal iktidarın aracı hale gelir. "Devlet Aklı Kısılcasında Hukuk Devleti" (Sancar, 2020) adlı çalışmasında, devlet aklı düşüncesini eleştirel bir bağlamda ele almıştır. Ona göre, bu düşüncenin temel çıkış noktası, ahlaki ve hukuki normlarla devlet yönetiminin çıkarları arasındaki çatışmanın nasıl çözüleceği meselesidir. Sancar'a göre, devlet aklı yarar sağlanacağı umuluyorsa etik kurallardan ve hukuki normlardan sapabilme durumunu salık verir. Devletin varlığını ve bütünlüğünü koruma amacı, devlet aklı tarafından kutsal bir hedef olarak belirlenir ve bu hedef doğrultusunda hukukun dışına çıkabilme meşruluğu sağlanır. Bu bağlamda Sancar, devlet aklı düşüncesinin, siyasal eylemleri hukuki normlar çerçevesinde sorgulanamaz hale getirdiğini ve hukukun üstünlüğüne kökten karşı olduğunu vurgular. Çünkü devlet aklı, amaçlar için araçların rasyonelleştirilmesini sağlarken, hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı kalmayı zorlaştırır ve hukukun dışına çıkabilmenin yolunu açar. Bu yüzden, hukukun üstünlüğüne dayalı bir sistemde, devlet aklı düşüncesinin açıkça savunulması ya da referans alınması mümkün değildir (Sancar, 2020, s. 54).

Özetle, devlet aklı kavramı modern siyasal tartışmalarda farklı yönelimler çerçevesinde ele alınmış ve çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Çözümleyici ve eleştirel okumalar, kavramın siyasal içeriğinden hareketle farklı pratiklerin ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Çözümleyici yaklaşım, kavramın özellikle ‘akıl’ boyutuna vurgu yaparak modern devletin rasyonel, kurumsallaşmış ve anayasalcı yapısını ön plana çıkarmaktadır. Buna karşılık eleştirel yaklaşım, devlet aklı kavramının ürettiği siyasal pratiklerin, başta demokratik kurumlar olmak üzere hukukun üstünlüğü ve siyasal-etik değerlerle bağdaşmayan sonuçlar doğurabileceğini ileri sürmektedir. Bu tartışmaların ötesinde, devlet aklı kavramı aynı zamanda reelpolitik düşüncenin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda devlet aklı siyasetinin merkezinde düzen ve istikrar sorunları yer almaktadır. Siyasal realizmin önemli temsilcilerinden Bernard Williams’ın da belirttiği üzere, düzen sorunu siyasetin en temel ve değişmez meselesidir (Williams, 2008, s. 3). Devlet aklı siyaseti de bu mesele etrafında şekillenen bir düşünsel çerçeveye sahiptir. Kavramın ‘akılcı’ yönü, düzen sorununu siyasetin rasyonel kapasitesini kullanarak çözme çabasını ifade eder. Buradan hareketle, devlet aklı kavramı toplumsal istikrarın sürdürülmesi ve kamusal yararın gözetilmesi yönündeki ön kabul üzerine inşa edilecek bir siyaset anlayışına elverişlidir. Bu kuramsal inşa sürecinde ise Roy Bhaskar’ın dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı, devlet aklı siyasetinin kavramsal temellerini derinleştirmek ve sistematik hale getirmek bakımından önemli bir dayanak noktası sunmaktadır.

2. Devlet Aklı Siyasetini Yeniden Düşünmek: Dönüşümsel Toplumsal Etkinlik Yaklaşımı

Devlet aklının siyaset teorisinin bir parçası olduğu konusunda genel bir kabul bulunmaktadır. Bu nedenle, kavramı siyaset teorisi çerçevesinde ele almak ve ona metodolojik temel kazandırmak oldukça önemlidir. Bu bağlamda dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı üzerinden devlet aklı siyasetinin nasıl işlediğini açıklamayı amaçlıyoruz. Devlet aklı siyasetinin bu yaklaşımla yeni bir perspektif kazanacağını düşünüyoruz. Çünkü devlet aklının hangi koşullarda ortaya çıktığını ve içeriğinin nasıl şekillendiğini anlamak için dönüşümsel toplumsal etkinlik perspektifinden meseleye yaklaşmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Devlet, yalnızca yönetenlerin inşa ettiği bir kavram değildir. Aksine, toplumsal zihniyetin ürettiği bir siyaset mekanizmasıdır. Toplum ise bireylerden oluşan bir siyasal organizasyondur. Bu açıdan bakıldığında birey, devletin kurumsal yapısının temel taşıdır. Fizikte bir maddenin yapısını anlamak için en küçük birimi olan atomlara bakılıyorsa, siyasal yapıları anlamak için de en küçük

bileşen olan bireylerin düşünce dünyalarına odaklanmak çok yanlış olmayacaktır. Ancak bu bakış açısı bizi bireyci yaklaşımın indirgemeciliğine sürüklememesi gerekir. Devlet, toplumun üzerine inşa edilen bir yapıdır. Yani toplumun kurucu unsur olduğunu belirtmemiz gerekir. Fakat toplum, bireylerin ortak değerleri, zihniyetleri ve kültürel birikimleri tarafından şekillendirilir. Bu durumda şu çıkarımı yapabiliriz; devletin kurumsal varlığı bireylerin kolektif zihniyetinin bir yansımasıdır. Bireylerin dünya görüşleri, değer yargıları ve toplumsal ilişkileri bir araya gelerek genel bir toplumsal yapı oluşturur. Devlet ise bu toplumsal yapının bir sonucu olarak ortaya çıkar ve onun üzerinde yükselir. Devlet akli siyasetini de bu bağlamda anlaşılır kılacak metodoloji ise dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımıdır. Bu bağlam neden dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımını devlet akli siyaseti için merkeze almamız gerektiğini de ortaya koymaktadır.

Roy Bhaskar, eleştirel gerçekçilik yaklaşımıyla sosyal bilimlere yeni bir metodolojik bakış açısı kazandırmayı amaçlamıştır. Ona göre bilimsel araştırmalar, salt özel düşüncelere dayanmamalı, sağlam bir ontolojik temele oturtulmalıdır. Düşünceyi yalnızca olgusal düzeyde ele almak yerine, onu ortaya çıkaran nedensel mekanizmaları incelemek gerekir (Bhaskar, 2017, s. 49). Bu bağlamda eleştirel gerçekçilik yaklaşımı, toplumsal olguların ardındaki işleyişi ve onu oluşturan dinamikleri anlamaya odaklanmıştır. Çünkü indirgemeci yaklaşımların gerçekliği tam olarak kavramaktan uzak olduğunu savunmuştur. Toplumu anlamak için önce onu şekillendiren mekanizmaları ve süreçleri doğru bir şekilde analiz etmek gerekir.

Bhaskar, sosyo-politik dünyayı anlamaya yönelik ortaya koyulan yöntemlerin indirgemecilikten kaçınması gerektiğini vurgular ve bu doğrultuda bireyci ve kolektivist yaklaşımları eleştirir. Ona göre her iki yaklaşım da toplumsal gerçekliği tam anlamıyla açıklayamamaktadır. Sosyal olayları yalnızca bireysel ilişkiler ekseninde açıklamaya çalışan metodolojik bireycilik, indirgemeci düşüncenin temel örneklerinden birini oluşturur. Bu yaklaşıma göre, toplumsal yapıların ve kurumların temelinde yalnızca bireysel eylemler yer alır (Bhaskar, 2017, s. 53). Birey dışındaki unsurların toplumun işleyişini açıklamada yeterli olmadığı savunulur. Sosyal kurumlar, bireylerin deneyimlerinden türetilmiş soyut modeller olarak görülür. Bu bakış açısına göre, toplum bireylerin oluşturduğu bir yapıdan ibarettir ve toplumsal olgular, bireylerin maddi etkilerinden bağımsız hareket edemezler. Bhaskar, bu yaklaşımın toplumun karmaşık yapısını anlamakta yetersiz kaldığını savunur (Bhaskar, 2017, s. 57). Ona göre, bireyin ötesinde toplumu şekillendiren bağımsız yapılar ve süreçler mevcuttur. Nasıl ki doğada insanın algısının ve deneyiminin ötesinde işleyen bir gerçeklik varsa, toplum içinde de birey merkezli yaklaşımların kavrayamayacağı olgular vardır. Sosyal bilimlerde pozitivist yöntem, gerçekliği insan deneyimiyle

sınırlı gördüğü için eleştirilmiştir. Benzer şekilde, toplumu sadece bireysel eylemlerle açıklamaya çalışan bireyci yaklaşımlar da aynı indirgemeci hataya düşmektedir.

Bhaskar, toplumu anlamada sadece bireyci yaklaşımları değil, kolektivist bakış açısını da yetersiz bulmuştur. Birey merkezli düşünceyi eleştirirken kolektivist bir alternatif olarak benimsememiştir. Kolektivist teori, toplumsal olguların bireylerin etkisinden bağımsız olarak kurumsallaştığını savunur. Kolektivist düşünce, bireyin toplumsal yapıların oluşumunda belirleyici bir rolü olmadığını öne sürer. Bireyin inançları ve davranış kalıplarının, o doğmadan önce şekillenmiş sosyal yapılara dayandığını iddia eder. Örneğin, bir kiliseye mensup olan kişi, dini inanç ve pratiklerini kendisi oluşturmaz; bunlar o doğmadan önce belirlenmiş ve kurumsallaşmıştır. Bireyin tercihlerine göre değişmeyen bu toplumsal yapılar, bireyin hayatı üzerinde zorlayıcı bir etki yaratır. Dolayısıyla kolektivist yaklaşım birey merkezli sosyo-politik okumayı gerçekçi bulmaz.

Bhaskar, sosyal teori alanında iki ana eğilimin baskın olduğunu söyler: Bir yanda sosyal olguları insan davranışlarının sonucu olarak gören bireyci yaklaşım, diğer yanda ise bireyi toplumsal yapıların bir ürünü olarak değerlendiren kolektivist düşünce vardır. Ona göre her iki yaklaşım da gerçekliği kavramada eksik kalmaktadır. Bu yüzden her ikisini de eleştirerek, daha bütüncül bir sosyal teori geliştirmeye çalışır (Bhaskar, 2017, s. 60). Bhaskar, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi açıklarken ne yöntemsel bireyciliği ne de kolektivist yaklaşımı yeterli bulur. Bu iki yaklaşımdan farklı olarak, birey ve toplumu karşılıklı bir ilişkiler ağı içinde ele almayı önerir. Ona göre, sosyal fenomenler ancak ilişkisel bir bağlamda anlaşılabilir. Bhaskar, bu ilişkisel yapıyı dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımıyla açıklar. Bu yaklaşıma göre bireyler, kendi başlarına toplumu var eden unsur değildir; çünkü toplum, bireylerden önce gelir ve onlara anlamlı bir çerçeve sunar. Ancak, bireyin eylemleri de toplumsal yapının devamlılığı ve dönüşümü açısından vazgeçilmezdir (Türk, 2012, s. 200). Başka bir ifadeyle, toplum bireyin hareket alanını ve anlam dünyasını şekillendirirken birey de toplumsal yapıları yeniden üretir ve dönüştürür. İlk bakışta bu yaklaşım, toplumu bireye kıyasla daha öncelikli ve belirleyici bir konumda gösteriyor gibi düşünülebilir. Ancak Bhaskar'a göre toplumsal yapılar, bireylerin etkinliği olmadan varlıklarını sürdüremez. Bu yüzden, birey-toplum ilişkisi tek yönlü değil, çift yönlü bir etkileşim sürecine dayanır (Karagöz, 2024, s. 91). Toplum bireyin sosyalleşmesini sağlarken, birey de toplumsal yapıları yeniden üretirip, değiştirerek topluma etki eder (Bhaskar, 1986, s. 123).

Bhaskar'ın dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı, kolektivizm ve bireyciliğin sosyal bilimlerde yaptığı metodolojik hataları ortaya koymamıza olanak sağlar. Bu hatalar nesneleştirme ve iradeciliktir. Kolektivist düşüncenin

sebebi olduğu nesneleştirme, sosyal determinizmin bir sonucu olarak bireyi edilgen bir konuma indirger ve onu toplumsal yapıların bir ürünü gibi görür. Buna karşılık bireyci düşüncenin iradeciliği ise tüm toplumsal süreci bireyin kararlarına ve eylemlerine bağlayarak yapıları göz ardı eder (Bhaskar, 2015, s. 149). Bhaskar, bu iki indirgemeci yaklaşımı aşmak için birey ve toplumun birbirine bağlı ancak ontolojik olarak ayrı varlıklar olduğunu savunur. Onun ortaya koyduğu bakış açısına göre toplum, insan etkinliğinin hem nedeni hem de sonucudur. Toplum, bireyden önce gelir ve ona eylemlerini gerçekleştirebileceği bir çerçeve sunar. Ancak bireyin etkinliği olmadan toplumun varlığını sürdürmesi mümkün değildir; çünkü toplumsal yapılar bireylerin eylemleri aracılığıyla yeniden üretilir ve dönüşür. Bu karşılıklı bağımlılık ilişkisi, bireyin toplum içinde edilgen bir unsur olmadığını ancak aynı zamanda toplumu da tamamen bireylerin inşa ettiğini söylemenin eksik kalacağını gösterir. Bhaskar'a göre bireyler toplumsal dünyanın içinde konumlanmıştır, ancak aynı zamanda bu dünyayı dönüştürebilecek yetkinliğe de sahiptirler. Toplumsal yapılar bireysel eylemlere anlam kazandırırken, bireysel eylemler de toplumsal yapıları sürekli olarak yeniler. İşte bu metodolojik perspektif, devlet aklı siyasetine yeni bir model kazandıracak bir zemin sunmaktadır.

Bahsedilen devlet aklı siyaseti modeli bireylerin, toplumsal yapının ve devlet politikaların karşılıklı etkileşimi sonucunda biçimlenen dinamik bir olgu olarak değerlendirilebilir. Söz konusu modelde ne yapısal determinizme indirgenen bir açıklama ne de birey merkezli iradeci yaklaşımlar tek başına yeterli olabilir. Bu noktada, birey ile toplum arasındaki ilişkiselliğe odaklanan bir analitik çerçevenin benimsenmesi, devlet aklı siyasetini anlamada daha bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Bu doğrultuda Roy Bhaskar'ın dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı, bireylerin toplumsal yapılar içinde konumlandığını, ancak aynı zamanda bu yapıları dönüştürme kapasitesine de sahip olduğunu ileri sürerek, devlet aklı siyasetini anlamada önemli bir kuramsal zemin sağlamaktadır. Dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı çerçevesinde, devlet aklı siyaseti hem bireysel etkinlikten hem de yapısal koşullardan beslenen, durağan değil, dönüşüme açık bir süreç olarak kavranabilir. Dolayısıyla devlet aklını, ne sadece kurumsal yapıların belirlediği sabit bir kategori ne de bireylerin tamamen iradi müdahalelerine açık bir alan olarak görmek yeterli olacaktır. Daha ziyade, birey ile toplum arasındaki çift yönlü etkileşimden doğan çok katmanlı ve ilişkisel bir siyasal akıl biçimi olarak ele almak uygun görünmektedir.

Dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı çerçevesinde geliştirdiğimiz devlet aklı siyaseti modelini somutlaştırmak amacıyla, toplumun ihtiyaçlarına yanıt verebilecek nitelikte bireyler yetiştirmeyi hedefleyen bir milli eğitim müfredatının oluşturulması örneği üzerinden açıklama yapmaya çalışalım. Bu müfredat devletin uzun vadeli hedeflerini ve çıkarlarını yansıtarak bireylerin

bilgi, beceri ve değerlerle donatılmasını amaçlıyor olsun. Bir başka ifadeyle, söz konusu müfredat bilimsel düşüncenin teşvik edilmesi, ulusal kültür değerlerin korunması ve küresel rekabette devlete avantaj sağlamak için bireye belirli yetkinlikler kazandırılması gibi çeşitli vizyonlar doğrultusunda, devlet akı siyaseti bağlamında hazırlanmış olsun. Bu durumda bireyler bu müfredatın sadece edilgen tarafında mı kalır? Dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımıyla ele alınan devlet akı siyasetinde, bu soruya hayır yanıtını verebiliriz. Öğretmenler, veliler, müfettişler ve akademisyenler devlet akı siyaseti bağlamında ortaya çıkacak bu müfredatın her aşamasında özne durumdadır. Uygulamasında, yorumlamasında veya zamanın gerekliliğine göre müfredatın dönüştürülmesinde etkin rol oynarlar. Devlet akı siyaseti bağlamında ortaya çıkan müfredat politikası bir yapı olarak bireyi yönlendirse de bireyler bu yapıyı sürekli olarak yeniden üretir ve dönüştürürler.

Benzer örneği dış politika oluşturma süreci üzerinden de verebiliriz. Devlet akı siyaseti bağlamında ulusal çıkarı korumak ve uluslararası sistemde stratejik alanlarda rekabet avantajı elde etmek için politik kararlar alınır. Örneğin iki ülke arasında imzalanacak serbest ticaret anlaşmasıyla devletler kendi ekonomik kalkınma hedeflerini gerçekleştirme ve küresel rekabette önemli avantajlar sağlamak istesin. Bu anlaşma reelpolitik bağlamda ele alınır. Devlet için ileriye yönelik ekonomik çıkarlar hedeflenir. İlk görünüşte mesele sadece devletin kurumsal boyutunda gerçekleşiyormuş gibi gözükebilir. Ancak bu politikanın oluşmasında bireysel etkinlik her aşamada kendini gösterir. Böyle bir anlaşmanın gerekliliğinden başlayıp uygulanmasına kadarki süreçte bireysel etkinlik her daim dönüştürücü potansiyelini diri tutar. Diplomatlar, ekonomistler, strateji uzmanları veya sivil toplum kuruluşlarında kamuoyu oluşturacak gönüllüler dış politika kararlarını doğrudan etkileyen, bu kararları dönüştürebilen özne konumundadır. Dolayısıyla devlet akı siyaseti bağlamında geliştirilen dış politika stratejisi, bireylerin aktif katılımıyla somutlaşır, uygulanır ve gerekirse dönüştürülür. Bu nedenle bireyler özellikle kamuoyu aracılığıyla dış politikada devlet akı siyasetini yeniden üretip, dönüştürebilir.

Bir başka örnek olarak devlet akı siyaseti bağlamında nüfus politikaları ele alınabilir. Bir ülkede nüfusun azalması veya yaşlanması toplumun geleceği için bir tehdit olarak algılanır. Bu tehdidi ortadan kaldırma adına politikalar yürürlüğe koyulur. Genellikle ekonomik teşvikler, sosyal destekler veya aile birliğini kuvvetlendirecek uygulamalar hayata geçirilmeye çalışılır. Devlet tarafından ailelere doğrudan nakdi yardım, doğum izin süreleri artırılması veya bakım masraflarının devlet tarafından karşılanması gibi kamu politikaları gündeme getirilir. Bu politikalar devlet akı siyaseti bağlamında algılanan toplumsal tehdidi ortadan kaldırmayı amaçlar. Bu kararlar karşısında bireyin etkinliği nasıl algılanır? Bu politikaların oluşumunda hiç inisiyatif göstermeyen

bir konumda mı, yoksa oluşumdan uygulamaya kadar etkili bir rol mü oynamaktadır? Devlet aklı siyaseti bağlamında ortaya çıkan bu politikalarda birey doğrudan özne konumdadır. Çünkü politikaların etkin halde amacını geliştirmesi için bireyin beklentisine göre şekillenmesi gerekir. Bireysel beklentilerin karşılanmadığı bir nüfus politikası ne kadar başarılı olabilir? Devletin sunduğu ekonomik teşviklere karşı halen istenilen nüfus seviyesine gelinmiyorsa, politik uygulamalar bireysel beklentiye göre dönüştürülmelidir. O zaman devlet aklı siyaseti de dönüşür. Nüfus artış meselesinde bireylerin ekonomik beklentileri yanında kariyer beklentileri de varsa devlet uygulamalarında sadece ekonomik teşvikler değil kişilerin kariyer beklentilerini karşılayacak pozitif ayrımcılık yapması gerekir. Bu bağlamda bireysel etkinliğin devlet aklı siyasetindeki dönüştürücü yönünü anlayabiliriz. Bu dönüşümsel ilişki sayesinde nüfus politikaları bireylerin sosyal, ekonomik ve kültürel gerçekliklerine göre sürekli olarak yeniden üretilir ve uygulanır. Eğer bireylerin bu sürece katılımı sağlanmazsa devlet aklı siyasetinin dinamik yapısı kaybedebilir ve hedeflenen sonuçlara varılamaz. Bu bağlamda bireylerin bu politikaları benimseme, eleştirme veya dönüştürme sürecindeki rolleri kritik önemdedir.

Dolayısıyla bireysel beklentiler ve toplumsal yapılarla ilişkili kurulan bir devlet aklı siyasetinin zamanın ruhuna bağlı olarak siyasal aktörler tarafından yeniden şekillendirilebileceğini göstermeye çalıştık. Bu yaklaşım, devlet aklını yalnızca yapısal determinizmin bir ürünü olarak değerlendiren açıklamaların sınırlarına işaret eden eleştirel bir konumda durmaktadır. Bu çerçevede, devlet aklının bireyden tamamen bağımsız, kendi başına işleyen sabit bir yapı olarak düşünülmesi, demokratik katılımın zayıflamasına ve otoriter eğilimlerin güçlenmesine zemin hazırlayabilecek bir anlayışa yol açabilir. Oysa dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı, bireyi yalnızca devlet aklı siyasetinin nesnesi konumunda gören yaklaşımların ötesine geçerek, onu bu siyasetin içeriğini dönüştürme potansiyeline sahip aktif bir fail olarak konumlandırmaktadır. Bu doğrultuda, devlet aklının yalnızca yapısal bir belirlenim değil; aynı zamanda bireylerin siyasal etkileriyle sürekli biçimde inşa edilen ve değişen bir süreç olduğu daha bütünlüklü biçimde kavranabilir.

Devlet aklı siyasetine yönelik böyle bir bakış açısı, kavramın içeriğini demokratik değerlerle de ilişkilendirme imkânı sunmaktadır. Alman siyaset bilimci Klaus Dieter Wolf'un "Yeni Devlet Aklı Siyaseti" (Wolf, 1999) olarak geliştirdiği politik vizyon da bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Wolf, devlet aklı düşüncesine eleştirel yaklaşır. Ancak kavramın ortaya koyduğu devletin güvenliği politik misyonunu önemli görür. Bu nedenle eğer devlet aklı gerçekten egemen devletin varlığını güvence altına almayı hedefliyorsa, demokratik değerlerle işbirliği yapmak zorunda olduğunu ileri sürer. Ona göre devlet aklı,

devletin güvenliğini sağlama gayesi taşıyorsa, uluslararası sivil toplumu güçlendirmeli ve siyasal sistemi demokratikleştirmeye yönelik adımlar atmalıdır. Ancak bu koşullar altında, devletin egemenliğini koruma ve güvenliğini sağlama stratejisi işlerlik kazanabilir. Yani eski zamanların merkeziyetçi kendinden menkul pragmatik politik hareketleri olarak anlaşılan devlet aklı siyaseti, artık küreselleşen dünyada kendini yeni devlet aklı siyasetine bırakmalıdır. Wolf'un perspektifinden bakıldığında, egemen devlet uluslararası sivil toplumla bağlarını güçlendirmiyor ve siyasal sistemini demokratikleştirmiyorsa, orada devlet aklı siyasetinden söz edilemez. Başka bir ifadeyle, egemen devletin güvenliğini tehlikeye atan her siyasal pratik, kavramın tanımına aykırı olduğu için devlet aklı siyaseti olarak nitelendirilemeyecektir. Dolayısıyla devlet aklının demokratik değerlerle çelişmemesi zorunludur; zira anti-demokratik siyasal faaliyetler devletlerin egemenliğini zayıflatır. Bu çerçevede, yukarıda da örneklendirildiği üzere, söz konusu devlet aklı siyaseti, demokratik toplumsal değerlerle iç içe olması gereken bir yapı arz etmektedir. Böyle bir bakış açısı otokratik yönetim biçimleri içinde varlık bulamayacak bir kurumsallaştırmaya işaret eder. Gerçekten de kamusal faydaya yönelik 'akılcı' siyasal eylemler, demokratik değerlerle kurumsallaştığı ölçüde anlamlıdır. Bu bakımdan, gerçek anlamda devlet aklı siyaseti ancak bu hassasiyet temelinde ortaya çıkabilir.

Sonuç

Devletler, rastlantısal biçimde kurumsallaşan yapılar olarak değil, belirli amaçlar doğrultusunda, düzenli ve akılcı bir şekilde örgütlenen siyasal organizasyonlar olarak değerlendirilebilir. Bu örgütlenmeyi yönlendiren ve şekillendiren temel unsuru devlet aklı olarak tanımlayabiliriz. Devlet aklı, egemen gücün meşruiyetini esas alan ve devletin rasyonel yönetselliğini önceleyen bir kavrayışı yansıtır. Bu anlayış, devlet yönetimini yalnızca idari bir işleyiş değil, aynı zamanda toplumsal düzenin inşası olarak ele alır. Bu çerçevede devlet aklı, devletin sürekliliğini ve bütünlüğünü korumayı, toplumsal istikrarı sağlamayı ve kamusal faydayı önceleyen siyasal kararların geliştirmeyi hedefleyen bir zihinsel çerçeve olarak görülebilir. Bu bağlamda, devlet aklını esas alan bir yönetim anlayışı siyasal düzenin istikrarla sürdürülmesi, kamu yararının gözetilmesi ve egemen otoritenin meşruiyet temelinde varlığını sürdürebilmesi açısından önemli bir dayanak sunabilir. Güçlü bir devlet yapısı ile toplumsal düzenin inşası ise, uzun vadeli planlamaya dayanan bilinçli ve kurumsal yönetim yaklaşımlarını gerekli kılmaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanmasında, devlet aklına dayalı siyaset tarzının bütüncül ve etkin bir biçimde işletilmesi önemli bir rol oynayabilir.

Statik, bürokratik ve merkeziyetçi bir devlet aklı anlayışının, bireyi pasif ve edilgen bir konuma yerleştirerek siyasal süreçlerin dışında bıraktığı yönündeki eleştiriler literatürde dikkat çekici bir yer tutmaktadır. Bu eleştirilerin aşılabilmesi için Roy Bhaskar'ın dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı bağlamında geliştirilen dinamik ve dönüşebilir bir devlet aklı anlayışı önemli bir kuramsal zemin sunabilir. Bu yaklaşıma göre, devlet aklı siyaseti yalnızca bireylerin karar alma süreçlerine tabi olduğu bir alan olarak değil aynı zamanda bireylerin toplumsal yapılarla etkileşim içinde söz konusu süreçleri dönüştürme ve yeniden üretme kapasitesine sahip olduğu bir alan olarak değerlendirilebilir. Bu perspektifin, devlet aklının otoriter eğilimlere yönelme riskini sınırlayabileceği öne sürülebilir. Neden böyle bir yaklaşımla devlet aklı siyaseti geliştirmeye çalıştığımız da bu bağlamda cevap bulmaktadır. Devlet aklı siyasetini ilişkisel bir yaklaşımla ele almak, hem kuramsal derinlik hem de pratik uygulanabilirlik açısından anlamlı bir açılım sunmaktadır.

Devlet aklı siyasetini dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımı üzerinden yeniden kurgulanmasının temel nedeni, kavramı otoriter ve merkezî bir yönetsellik anlayışıyla sınırlı tutan eleştirel perspektifleri aşma çabasıdır. Modern anlamda Rönesans İtalya'sında ortaya çıkan devlet aklı kavramı, devletin varlığını koruma ve yönetsel sürekliliği sağlama amacıyla rasyonel karar alma süreçlerini merkeze almıştır. Ancak bu tarihsel birikim zamanla devlet aklı kavramının yalnızca otoriter rasyonaliteyle özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımıyla bu eleştirilerin ötesine geçerek devlet aklı siyasetini yönetsel kapasitenin rasyonel biçimde güçlendirilmesini hedefleyen bir perspektifle yeniden konumlandırmaya çalıştık. Bu nedenle bireyin toplumsal yapı ile karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu dönüşümsel bir model tercih edilmiştir. Bu tercihin temel nedeni devlet aklı siyaseti başlığında tartışılan meseleleri statik ve bürokratik bir çerçeveden çıkararak dinamik, ilişkisel ve dönüştürülebilir bir yapıya kavuşturmadır. Bu yaklaşım sayesinde devlet aklı, hem rasyonel yönetim becerilerini güçlendiren hem de bireysel etkinliği göz ardı etmeyen bir siyaset zemini üzerinde yeniden tanımlanmış olur.

Devlet aklı siyasetinin temelini devlet merkezci ve güç politikası odaklı bir kuramsal çerçeve oluşturur. Bunun nedeni ise siyasal meşruiyetin ve yönetsel rasyonalitenin merkezinde yer alan iktidar, güvenlik ve süreklilik kavramlarını göz ardı etmeden açıklama yapma gereğidir. Devlet aklı tartışmaları tarihsel olarak devletin varlığını sürdürme, iç ve dış tehditler karşısında rasyonel karar alma ve kamusal düzeni koruma kaygıları üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle devlet merkezli bir çerçeve, kavramın tarihsel ve felsefi kökleriyle bağlantılıdır. Ancak bu çalışmada devlet aklı siyasetini salt güç siyasetiyle özdeşleşen otoriter bir yaklaşım olarak değil, rasyonel ve dönüşebilir bir yönetsellik

anlayışı olarak yorumlamaya çalıştık. Devlet aklı siyaseti, burada gücün mutlaklaşmasını değil kamusal yararın korunması için gerekli olan kurumsal aklın inşasını ifade edeceğini bahsettik. Roy Bhaskar'ın dönüşümsel toplumsal etkinlik yaklaşımının katkısıyla devlet aklı siyasetinin tek yönlü bir tahakkümü değil, birey-toplum-devlet etkileşimi içinde yeniden üretilen bir kapasite olduğunu vurgulamaya çalıştık. Devlet aklı siyasetine yönelik eleştirilerine karşı, kavramı devlet merkezli olduğunu ancak aynı zamanda rasyonel, ilişkisel ve kamusal faydayı önceleyen bir siyaset zemini üzerinde yeniden temellendirilebileceğini vurguladık.

Etik Bildirim: sbfdergi@politics.ankara.edu.tr

Benzerlik Denetimi: Tamamlandı.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar(lar) bir çıkar çatışması beyanında bulunmamıştır.

Kaynakça

- Ardito, M. A. (2021). *Machiavelli and the modern state*. Cambridge University Press.
- Bhaskar, R. (1986). *Scientific realism and human emancipation*. Verso Books.
- Bhaskar, R. (2015). *Gerçekliği geri kazanmak: Çağdaş felsefeye eleştirel bir giriş* (B. S. Aydaş, Çev.). Notabene Yayınları.
- Bhaskar, R. (2017). *Natürallizm olanaklılığı* (V. S. Öğütle, Çev.). Nika Yayınevi.
- Bodei, R. (2011). From secrecy to transparency: Reason of state and democracy. *Philosophy & Social Criticism*, 37(8), 889–898. <https://doi.org/10.1177/0191453711415815>
- Botero, G. (2017). *The reason of state* (R. Bireley, Trans.). Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (2004). From the king's house to the reason of state: A model of the genesis of the bureaucratic field. *Constellations: An International Journal of Critical & Democratic Theory*, 11(1), 16–36. <https://doi.org/10.1111/j.1351-0487.2004.00359.x>
- Bourdieu, P. (2015). *Devlet üzerine: Collège de France dersleri (1989-1992)* (A. Sümer, Çev.). İletişim Yayınları.
- Cicero. (1991). *On duties* (M. E. Atkins, Ed. & M. T. Griffin, Trans.). Cambridge University Press.
- Cicero. (2019). *Devlet üzerine* (C. C. Çevik, Çev.). İthaki Yayınları.
- Çetin, H. (2023). *Devlet aklı devlet adamı ve devlet ahlakı: Cilt I*. Kadim Yayınları.
- Foucault, M. (2014). Omnes et singulatim: Siyasi aklın bir eleştirisine doğru (I. Ergüden, Çev.). *Özne ve iktidar* (ss. 79–104). Ayrıntı Yayınları.

- Foucault, M. (2016). *Özne ve iktidar* (O. Akınhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Güvenlik, toprak, nüfus* (F. Taylan, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Friedrich, C. J. (1957). *Constitutional reason of state: The survival of the constitutional order*. Brown University Press.
- Karagöz, L. (2024). Sosyal teoride yapı-fail meselesi karşısında Roy Bhaskar'ın eleştirel gerçekçiliği. *İnsan ve Toplum*, 14(3), 82–108. <https://doi.org/10.12658/M0866>
- Kattenberg, L. (2023). *The power of necessity*. Cambridge University Press.
- Loughlin, M. (2017). *Political jurisprudence*. Oxford University Press.
- Machiavelli, N. (2017). *Titus Livius'un ilk on kitabı üzerine söylevler* (A. Tolga, Çev.). Say Yayınları.
- Meinecke, F. (1962). *Machiavelli: The doctrine of raison d'état and its place in modern history* (D. Scott, Trans.). Routledge.
- Meinecke, F. (2021). Devlet akli: Modern çağda devlet akli düşüncesi (M. S. Türk, Çev.). Albaraka Yayınları.
- Mosca, G. (2019). *Siyasi doktrinler tarihi* (S. Tiryakioğlu, Çev.). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Neocleous, M. (2015). *Devleti tahayyül etmek* (A. Sarı, Çev.). Notabene Yayınları.
- Orhan, S. (2018). Devlet akli doktrini ve modern Türkiye'ye geçiş sürecinde bir tezahürü olarak Teşkilat-ı Mahsusa. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(39), 375–409.
- Poggi, G. (2016). *Devlet: Doğası, gelişimi ve geleceği* (A. Babacan, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Poole, T. (2013). Reason of state: Whose reason? Which reason?. *LSE Law, Society and Economy Working Paper Series*, No. 1. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2204587>
- Poole, T. (2015a). *Reason of state: Law, prerogative and empire*. Cambridge University Press.
- Poole, T. (2015b). Constitutional reason of state. *LSE Law, Society and Economy Working Paper*. No. 16. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2636449>
- Poole, T. (2016). The law of emergency and reason of state. In E. J. Criddle (Ed.), *Human rights in emergencies* (pp. 31–52). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316492947.003>
- Sadurski, W. (2014). Reason of state and public reason. *Ratio Juris*, 27(1), 21–46. <https://doi.org/10.1111/raju.12032>
- Sancar, M. (2020). *“Devlet akli” kıskacında hukuk devleti*. İletişim Yayınları.
- Thucydides. (2009). *The Peloponnesian War* (M. Hammond, Trans.). Oxford University Press.
- Türk, D. (2012). Eleştirel gerçekçilik üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(3), 189–217. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002259
- Viroli, M. (1992a). *From politics to reason of state: The acquisition and transformation of the language of politics 1250–1600*. Cambridge University Press.
- Viroli, M. (1992b). The revolution in the concept of politics. *Political Theory*, 20(3), 473–495. <https://doi.org/10.1177/0090591792020003005>
- Viroli, M. (1998). The origin and the meaning of the reason of state. In I. Hampsher-Monk, K. Tilmans, & F. van Vree (Eds.), *History of concepts: Comparative perspectives* (pp. 67–74). Amsterdam University Press.
- Williams, B. (2008). *In the beginning was the deed: Realism and moralism in political argument*.

Princeton University Press.

- Wolf, K. D. (1999). The new *raison d'état* as a problem for democracy in world society. *European Journal of International Relations*, 5(3), 333–363.
<https://doi.org/10.1177/1354066199005003002>
- Zarka, Y. C. (2012). *İktidarın simgeleri: Machiavelli'den Foucault'ya politik felsefe çalışmaları* (S. Şahin, Çev.). Sitare Yayınları.
- Zarka, Y. C. (2017). Devlet çıkarı (İ. Yerguz, Çev.). P. Raynaud & S. Rials (Eds.), *Siyaset felsefesi sözlüğü*. İletişim Yayınları.